

УДК 37.07:005.6

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-1-5>

Світлана Миколаївна КОЛЯДЕНКО,
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри соціальних технологій,
Житомирський державний університет імені Івана Франка
E-mail: svetlaya.uk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8947-6122

Ольга Володимирівна ІЛІНА,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальних технологій,
Житомирський державний університет імені Івана Франка
E-mail: illina.olha@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9051-0538

СОЦІАЛЬНО-ІНКЛЮЗИВНИЙ АУДИТ У ГРОМАДСЬКО-АКТИВНІЙ ШКОЛІ

У статті зазначено, що в умовах війни кількість людей з інвалідністю зростає як серед дітей, так і поміж дорослих, при цьому стан здоров'я людини не має впливати на зменшення її прав. Наголошено, що порушення фізичного і психічного здоров'я мають стати додатковим поштовхом для суспільства, влади, громад у питанні запобігання дискримінації за ознакою інвалідності. Обґрунтовано доцільність застосування соціально-інклюзивного аудиту у практичній діяльності навчальних закладів, оскільки соціальна інклюзія має стати стандартом і показником громадсько-активної школи України.

Метою статті є висвітлення процесу і результату проведення соціально-інклюзивного аудиту. Цей аудит був проведений на базі Тетерівського ліцею Житомирського району Житомирської області.

Наукова новизна полягає у виділенні основних критеріїв соціально-інклюзивного аудиту навчального закладу, таких як: загальний вигляд будівлі ліцею; освітлення (наявність, поле видимості тощо); ізоляція (присутність інших людей, камери стеження, місце, де можна отримати допомогу тощо); місця можливих травмувань; експлуатація території (сміття, сліди вандалізму тощо); вказівники (наявність, доступність, інформативність); доступність; запобігання надзвичайним ситуаціям. Практичне значення мають розроблені рекомендації щодо покращення соціальної інклюзії, які можуть бути використані у практичній діяльності керівників і педагогічних працівників ліцеїв і гімназій, оскільки, виявлені проблеми є типовими для всіх навчальних закладів.

Зроблено висновок, що вдосконалення інклюзивного освітнього середовища в Тетерівському ліцеї Житомирського району Житомирської області сприятиме: появі більших можливостей для комфортного перебування учнів з особливими освітніми потребами в закладі; підвищенню кваліфікації педагогічних працівників з організації інклюзивного навчання учнів з особливими освітніми потребами; підвищенню толерантності учнів нормативного рівня розвитку та педагогів до школярів з особливими освітніми потребами; розширенню можливостей професійної орієнтації учнів з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: інклюзивний підхід, соціальна інклюзія, соціальна ексклюзія, соціальна ізоляція, соціально-інклюзивний аудит.

Svitlana Mykolaivna KOLYADENKO,
Ph D (Pedagogics), Associate Professor,
Head of the Department of Social Technologies,
Zhytomyr Ivan Franko State University
E-mail: svetlaya.uk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8947-6122

Olha Volodymyrivna ILLINA,
Ph D (Pedagogics), Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social Technologies,
Zhytomyr Ivan Franko State University
E-mail: illina.olha@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9051-0538

SOCIALLY INCLUSIVE AUDIT IN A SOCIALLY ACTIVE SCHOOL

The article states that in the conditions of war, the number of people with disabilities increases both among children and adults, while the state of health of a person should not affect the reduction of his/her rights. It was emphasized that violations of physical and mental health should become an additional impetus for society, authorities, communities in the issue of preventing discrimination on the basis of disability. The expediency of applying a socially inclusive audit in the practical activities of educational institutions is substantiated, as social inclusion should become a standard and indicator of a socially active school in Ukraine.

The purpose of the article is to highlight the process and result of a socially inclusive audit. This audit was conducted on the basis of the Teteriv Lyceum (Zhytomyr District) of the Zhytomyr Region.

The scientific novelty consists in highlighting the main criteria of a socially inclusive audit of an educational institution, such as: the general appearance of the lyceum building; lighting; isolation (the presence of other people, surveillance cameras, a place where you can get help, etc.); places of possible injuries; exploitation of the territory (garbage, traces of vandalism, etc.); pointers (availability, accessibility, informativeness); accessibility; prevention of emergency situations. The developed recommendations for improving social inclusion, which can be used in the practical activities of managers and pedagogical staff of lyceums and gymnasiums, are of practical importance, since the identified problems are typical for all educational institutions.

It was concluded that the improvement of the inclusive educational environment in the Teteriv Lyceum (Zhytomyr district) of the Zhytomyr region will contribute to: the emergence of greater opportunities for a comfortable stay of pupils with special educational needs in the institution; improving the qualifications of pedagogical staff in the organization of inclusive education of pupils with special educational needs; increasing the tolerance of pupils of a normative level of development and teachers towards schoolchildren with special educational needs; expanding opportunities for professional orientation of pupils with special educational needs.

Key words: *inclusive approach, social inclusion, social exclusion, social isolation, socially inclusive audit.*

Вступ. Україна перебуває в стані війни вже десять років, з яких понад два роки війна має характер повномасштабної, і кількість людей з інвалідністю зростає як серед дітей, так і поміж дорослих. При цьому стан здоров'я людини не має впливати на зменшення її прав. Наявність значної кількості осіб з порушеннями фізичного і психічного здоров'я має стати додатковим поштовхом для суспільства, влади, громад у питанні запобігання дискримінації за ознакою інвалідності. Соціальна інклюзія передбачає визнання та повагу індивідуальних людських відмінностей і вимагає перетворення всього соціального простору. Відсутність фізичних, інформаційних, цифрових та інших бар'єрів допоможе уникнути суспільної ізоляції людей з інвалідністю, дасть їм можливість реалізувати свої здібності, проявити таланти, вчитися і працювати для майбутнього нашої держави. Інклюзивний підхід в освіті полягає в тому, що не особистість має прилаштовуватися до освітнього простору і відношень, а навпаки – суспільство і школа мають створити умови для задоволення освітніх потреб кожної дитини. Соціальна інклюзія має стати стандартом і показником громадсько-активної школи України, який буде індикатором формування в Україні демократичного суспільства рівних прав і можливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою впровадження соціальної інклюзії в суспільний устрій займалася низка вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких: Н. Єсіна [12], С. Миронова [11], Ю. Найда [8], Л. Платаш [11], О. Стрельнікова [12], Л. Ткаченко [8] та ін. Наприклад, О. Стрельнікова та Н. Єсіна у своїх дослідженнях розглядають поняття та сутність соціальної інклюзії у соціальній роботі [12]. Історія, сучасність та перспективи розвитку соціальної та освітньої інклюзії висвітлена С. Мироною [11] та Л. Платаш [11]. А. Капська, І. Пеша досліджують соціальний супровід різних категорій сімей та дітей [6]. Ю. Найда і Л. Ткаченко висвітлюють особливості впровадження соціальної інклюзії в громадсько-активній школі [8]. А. Колупаєва [7] розглядає інклюзивну освіту як модель соціального устрою. С. Бойко [2] розглядає проблему інклюзивної освіти як системної інновації соціальної адаптації дітей з особливими освітніми потребами. Питання організації дистанційного навчання учнів з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивної освіти є в центрі наукового пізнання низки авторів, таких як: Т. Братишко [3], Н. Пименова [9], Г. Якимчук [13] та ін. Використання інформаційних технологій в умовах спеціального та інклюзивного навчання дітей зі слухомовленнєвими порушеннями займаються: В. Засенко [5], А. Колупаєва [7], Б. Мороз [4], В. Овсяник [4]. Зарубіжний досвід інклюзивної освіти узагальнюють О. Балаківа й І. Істоміна [1].

Соціальна ізоляція людей з особливими потребами – це відсутність умов для втілення їхнього права на освіту, працевлаштування, індивідуальну мобільність, охорону здоров'я,

участь у громадському та політичному житті, на рівноправний доступ до ресурсів та послуг. Наприклад, за певних умов причиною соціальної ізоляції людей цієї категорії може бути недоступність громадського транспорту, що унеможлиблює доїзди до місця праці, спортивних та медичних закладів, центру з працевлаштування, освітнього чи розважального закладу [8, с. 9]. Отже, соціальна інклюзія визначається як процес покращення умов участі в суспільстві, особливо для людей, які перебувають у невідповідному становищі, шляхом розширення можливостей, доступу до ресурсів, права голосу та поваги до власних прав.

За словами Л. М. Потапюк, ключовою ідеєю в інклюзивному підході є те, що не особистість з інвалідністю має підлаштовуватися до суспільних, соціально-економічних відносин, а суспільство має створити оптимальні умови для задоволення особливих потреб кожної людини [10, с. 119].

У науковому дискурсі зусилля щодо сприяння соціальній інклюзії виникли через занепокоєння щодо розповсюдження процесу соціального відчуження. Соціальну інклюзію визначають як процес покращення умов участі в суспільстві для людей, які перебувають у невідповідному становищі за ознаками віку, статі, обмежених можливостей, раси, етнічного походження, релігії, економічного чи іншого статусу, через розширення можливостей, забезпечення доступу до ресурсів, права голосу та поваги до їх прав. Отже, соціальна інклюзія є одночасно процесом і метою. Сприяння соціальній інклюзії вимагає боротьби з соціальним відчуженням шляхом усунення перешкод для участі людей у житті суспільства, а також шляхом впровадження активних заходів щодо залучення громад у цей процес. Таким чином, як політична відповідь на виклик ізоляції, соціальна інклюзія є більш цілеспрямованим процесом охоплення всіх людей і прийняття основ рівності та толерантності.

Соціальна інклюзія – це не те ж саме, що соціальна інтеграція, хоча ці два терміни інколи використовуються як взаємозамінні. Однак соціальна інклюзія та соціальна інтеграція мають сприяти тому, щоб суспільства стали більш згуртованими [9, с. 42].

Одночасно термін «соціальна ексклюзія», як протилежний і взаємодоповнювальний до поняття «інклюзія», сьогодні набув поширення в політичному та науковому середовищі Великобританії. Він є концепцією соціального виключення певних верств населення. Ексклюзив є механізмом відокремлення груп від загального соціального потоку, який загрожує соціальній солідарності і простягається в діапазоні ієрархій від вершини («елітне добровільне бажання відгородитися від усіх, піти в себе») до основи – культурне та структурне виключення нижніх верств населення [6, с. 22].

Отже, соціальна інклюзія полягає у рівному доступі людей до освіти, медицини, працевлаштування, житла, безпеки тощо незалежно від будь-яких факторів. Соціальна інклюзія відображає активний і спрямований на розвиток людини підхід до суспільного добробуту, що передбачає не просто ліквідацію бар'єрів чи ризиків, а дещо більше: зміну концепції соціальної політики. В основі соціальної інклюзії лежить ідея «включаючого» суспільства. Вона означає, що будь-яка людина (іншої раси, віросповідання, культури, людина з інвалідністю) може бути включена в суспільні відносини. Важливо, щоб це включення сприяло інтересам всіх членів суспільства, зростанню їхньої здатності до самостійного життя, забезпеченню рівності їх прав у всіх видах діяльності.

Мета нашого дослідження – провівши соціально-інклюзивний аудит конкретного навчального закладу, а саме Тетерівського ліцею Житомирського району, з'ясувати:

- наявність матеріально-технічного забезпечення Тетерівського ліцею для впровадження соціальної інклюзії в умовах змішаної форми навчання;
- готовність педагогічного колективу до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами та дітьми нормотипового рівня розвитку;
- психологічну атмосферу в освітньому закладі та готовність школярів та вчителів працювати з учнями з особливими освітніми потребами.

Виклад основного матеріалу дослідження:

Соціально-інклюзивний аудит сприяє не лише підвищенню рівня комфорту для осіб з інвалідністю, а може стати ефективним інструментом для мобілізації учнів досліджуваної категорії.

Проведення соціально-інклюзивного аудиту на базі Тетерівського ліцею Житомирської області передбачало такі етапи:

Рис. 1. Етапи проведення соціально-інклюзивного аудиту на базі Тетерівського ліцею Житомирської області

На етапі підготовки до аудиту нами були виділені **основні критерії соціально-інклюзивного аудиту**:

- загальний вигляд будівлі ліцею;
- освітлення (наявність, поле видимості тощо);
- ізоляція(присутність інших людей, камери стеження, місце, де можна отримати допомогу тощо);
- місця можливих травмувань;
- експлуатація території (сміття, сліди вандалізму тощо);
- вказівники(наявність, доступність, інформативність)
- доступність;
- запобігання надзвичайним ситуаціям.

Якісне соціально-інклюзивне середовище освітнього закладу можна описати як доступний, комфортний, захищений і інтерактивний для навчання дітей з особливими освітніми потребами.

Соціально-інклюзивне середовище освітнього закладу має включати сукупність умов і засобів для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх фізичних і психічних потреб і можливостей.

Інклюзивне освітнє середовище визначається як спеціальне середовище, спрямоване на забезпечення сприятливих умов для навчання і всебічного розвитку учнів з різним рівнем здоров'я та освітніми потребами.

Соціально-інклюзивний аудит Тетерівського ліцею приніс такі результати. **За показником «Наявність матеріально-технічного забезпечення»** було виявлено, що в ліцеї відсутні пандуси. Також у бібліотеці відсутня література зі шрифтом Брайля. На момент проведення аудиту в ліцеї стан коридорів та дверних проходів практично повністю відповідав вимогам соціальної інклюзії, тобто майже всі наведені елементи інтер'єру, наявні в ліцеї, були достатньо широкими, аби забезпечити безбар'єрність у користуванні з боку осіб із фізичними особливостями. Покриття підлоги в коридорах є неслизьким, у коридорах відсутнє несправне або пошкоджене обладнання.

Для коридорів ліцею не характерна захаращеність, що може нівелювати їхню прохідність і доступність. Навпаки, всі коридори є широкими та зручними для користування ними. Лише один коридор у ліцеї наразі не відповідає вимогам до формування інклюзивного освітнього простору.

На дверях наявні позначки, написи, вказівники, які допомагають легше орієнтуватися в освітньому просторі ліцею. Ручки на дверях розташовані на зручній висоті для осіб із фізичними особливостями, завдяки чому вони можуть користуватися ними, навіть перебуваючи в інвалідному кріслі. Самі двері відчиняються вільно, не потребуючи докладання зайвих зусиль для того, аби їх відчинити, чим хибували двері старого зразка, які були дуже тугими та важкими для відчинення.

Пороги в ліцеї на момент аудиту відповідали вимогам до формування інклюзивного освітнього простору не повністю. Так, окремі з них були достатньо низькими, аби не створювати проблеми із їхнім перетином для осіб із фізичними особливостями, проте два пороги все ще залишаються занадто високими для цього. На наш погляд, цю ситуацію можна й потрібно достатньо оперативно виправити.

Аудиторії забезпечені спеціальним санітарним обладнанням, покликаним полегшити адаптацію особам з інвалідністю. В аудиторіях і навчальних кабінетах наявні умови для безперешкодного пересування.

Зауважимо, що аудиторії для осіб із фізичними особливостями оформлено за допомогою доцільно обраних збалансованих кольорових рішень. У кожній аудиторії, де навчаються учні, що мають фізичні особливості, інтер'єр доповнено змінними виставками творчих учнівських робіт, а організація навчального кабінету сприяє тому, аби конфігурація освітнього середовища, а також форми роботи на заняттях мали можливість швидко трансформуватися, що дуже важливо в плані збереження уваги та зацікавленості учнями навчальним процесом.

Кожна аудиторія забезпечена новими меблями, шафами, полицями. Наявні в аудиторіях стелажі є надійно закріплені, аби убезпечити учнів від потенційного травмування. Конструкція учнівських парт і стільців передбачає можливість регулювання їхньої висоти за потребою, в тому числі й на запит учнів із фізичними особливостями.

Заклад середньої освіти забезпечений санітарними вузлами, призначеними в тому числі й для учнів із фізичними особливостями. Так, у туалетній кімнаті для хлопців відзначаємо наявність однієї туалетної kabіни для осіб із інвалідністю, а в туалетній кімнаті для дівчат так само наявна одна туалетна kabіна для осіб із інвалідністю.

Зауважимо, що санітарний вузол, що містить спеціалізовані kabіни, розташований на першому поверсі навчального закладу, що полегшує доступ до нього з боку учнів із фізичними особливостями. Зазначений вузол облаштовано у відповідності з усіма санітарно-гігієнічними вимогами.

Навчальний заклад характеризується належними умовами для організації харчування учасників навчального процесу, зокрема, й учнів із фізичними особливостями. Їдальня розташована на першому поверсі і надає щоденні послуги з харчування відповідно до визначеного меню-розкладу. Регулярно відбувається прибирання приміщення їдальні, столів, стільців та місця для видачі страв. У приміщенні їдальні наявні рукомийники, рідке мило, санітайзери та рушники. Харчування учнів із фізичними особливостями та прийом ними їжі організовані на загальних засадах із доступом до окремих столів. Проте, наразі наявні проблеми із відсутністю окремих столових приборів у потрібній кількості (ножі, виделки, ложки тощо).

Спортивна зала розміщена на першому поверсі будівлі ліцею. Вона займає достатньо просторе приміщення, в якому наявне відповідне обладнання й інвентар для того, аби забезпечити процес із занять фізичною культурою. Обладнання є новим, його стан – належним для використання під час уроків фізкультури та занять спортом. Облаштування спортивної зали є відповідним як віковим особливостям учнів, так і загальним вимогам до організації навчального процесу.

Проте слід зауважити, що у закладі середньої освіти наявна спортивна зала лише для дітей, що не мають фізичних особливостей розвитку. Спеціальна спортивна зала або навіть спортивний куточок для дітей із фізичними особливостями у ліцеї відсутні, тому необхідно в майбутньому їх створити.

Актова зала ліцею розташована на другому поверсі закладу середньої освіти, що ускладнює доступ до неї з боку учнів із фізичними особливостями. Внутрішнє облаштування актової зали представлено зручними кріслами для глядачів. Вирішенню проблеми з розміщенням в актовій залі учнів із інвалідністю, зокрема тих із них, що пересуваються за допомогою інвалідного візка, сприяє наявність у ній широких проходів, де зазначена категорія учнів може бути розміщена. Натомість, у актовій залі відсутні спеціальні пристрої, які забезпечили б компенсацію відтворення представленої в ній інформації для осіб із вадами зору та слуху.

За підсумками соціально-інклюзивного аудиту Тетерівського ліцею були сформульовані такі рекомендації до покращення (див. табл. 1).

Рекомендації для покращення

№ з/п	Зміст рекомендації	Структурний підрозділ, якому адресується рекомендація
1.	Облаштувати ліцей матеріально-технічними засобами, у тому числі пандусами, літературою зі шрифтом Брайля тощо	Дирекція ліцею, бібліотекар
2.	Покращити організацію віртуального освітнього середовища для підтримки безперервної, регулярної взаємодії всіх учасників освітніх відносин, інформаційного обміну та зворотного зв'язку в процесі реалізації інклюзивної освіти (комп'ютери, принтери, організаційна техніка)	Дирекція ліцею, педагогічний колектив
3.	Облаштувати сходи пандусом	Адміністрація школи
4.	Облаштувати територію камерами спостереження для безпеки школярів	Адміністрація школи

Висновки і перспективи подальших досліджень. Вдосконалення інклюзивного освітнього середовища в Тетерівському ліцеї Житомирської області сприятиме: появі більших можливостей для комфортного перебування учнів з особливими освітніми потребами в закладі; підвищенню кваліфікації педагогічних працівників з організації інклюзивного навчання учнів з особливими освітніми потребами; підвищенню толерантності учнів нормотипового рівня розвитку та педагогів до школярів з особливими освітніми потребами; розширенню можливостей професійної орієнтації учнів з особливими освітніми потребами.

На основі проведеного соціально-інклюзивного аудиту нами зроблені відповідні висновки і узагальнення. Розвиток інклюзивної освіти в Україні, як відомо, ведеться, в основному, через створення (офіційне «призначення») інклюзивних шкіл та дитячих садків. Як показує практика, дана освітня вертикаль має як переваги, так і недоліки.

Перевагами є:

– можливість формування доступного розвиваючого середовища у всьому освітньому закладі;

– наявність нормативно-правового забезпечення.

Недоліками є:

– обмежена територіальна доступність (з п'яти осіб лише двоє учнів живуть поблизу інклюзивного закладу освіти);

– економічна неефективність, оскільки цільове виділення значних коштів на розвиток інклюзії у шкільництві, де кількість заявлених дітей із особливими освітніми потребами з різних причин може скоротитися, не гарантує їх ефективного витрачання. Передбачувані витрати на технічне оснащення всього ліцею при малій кількості дітей з особливими потребами робить інклюзію нерентабельною. При цьому більша кількість учнів даної категорії може бути і в школах, які не віднесені до інклюзивних і не отримують фінансової підтримки від держави;

– проблеми прогнозування наповнюваності шкіл дітьми з особливими освітніми потребами, які офіційно реалізують інклюзивну модель;

– низькі темпи розвитку інклюзивної освіти. У Житомирському районі працює лише 10 інклюзивних освітніх установ, при цьому в одному випадку відзначаються проблеми з динамікою розвитку інклюзивної освіти (недостатня кількість установ), в іншому – фінансові проблеми (обмежені можливості фінансувати максимум шкіл як інклюзивних, при тому, що у них навчається мінімальна кількість дітей з особливими освітніми потребами);

– відсутність інформації про вчителів, які успішно працюють з дітьми з особливими освітніми потребами у Тетерівському ліцеї Житомирської області, в результаті не включення до інклюзивного проекту;

– не скоректована наступність дошкільної та середньої освіти через відсутність вибору, територіальної віддаленості, обмеженої кількості установ інклюзивної освіти в районі;

– орієнтація педагогів Тетерівського ліцею на соціалізацію учнів з особливими освітніми потребами, що іноді заважає засвоєнню матеріалу навчання.

Література:

1. Баликова О. В., Істоміна І. О. Розвиток інклюзивної освіти за кордоном. *European Journal of Natural History*. 2015. № 16. С. 19–21.
2. Бойко С. П. Інклюзивна освіта як системна інновація соціальної адаптації дітей з особливими освітніми потребами. URL: <http://surl.li/exuon> (дата звернення 26.04.2024).
3. Братишко Т. Організація дистанційного навчання учнів з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивної освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищих і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. 2020. Вип. 1 (70). С. 51–55.
4. Використання інформаційних технологій в умовах спеціального та інклюзивного навчання дітей зі слухомовленнєвими порушеннями / В. В. Засенко, А. А. Колупаєва, Б. С. Мороз, В. П. Овсяник. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/162001387.pdf> (дата звернення 26.04.2024).
5. Засенко В., Колупаєва А. Діти з особливими потребами: пріоритетні напрями державної політики України в галузі освіти, соціального захисту й охорони здоров'я. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2014. № 3. С. 20–29.
6. Капська А. Й., Пеша І. В. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей : навч. посібник. К. : Центр учбової літератури, 2012. 231 с.
7. Колупаєва А. А., Данілявічуте Е. А., Литовченко С. В. Професійне співробітництво в інклюзивному навчальному закладі : навч.-метод. посіб. Київ : Видавнича група «А.С.К.», 2012. 197 с. (Серія «Інклюзивна освіта»).
8. Найда Ю. М., Ткаченко Л. М. Стандарти громадсько-активної школи: соціальна інклюзія: навчально-методичний посібник / за ред. Л. І. Даниленко, К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2014. 68 с.
9. Пименова Н. Підтримка батьків дітей з особливими освітніми потребами в умовах дистанційного навчання. *Педагогічні обрії*. 2021. № 4.
10. Потапюк Л. М. Організація інклюзивної освіти у вітчизняному просторі. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*. Серія «Педагогіка і психологія». 2021. № 1 (21). С. 119–124.
11. Соціальна та освітня інклюзія: історія, сучасність, перспективи розвитку: колективна монографія у 2 частинах. Частина 1. Інституційні та особистісні аспекти впровадження в Україні./ за ред. С.П. Миронової, Л. Б. Платаш. Чернівці: «Технодрук», 2021. 352 с.
12. Стрельнікова О. О., Єсіна Н. О. Поняття та сутність соціальної інклюзії у соціальній роботі. *Сучасне суспільство*. 2019. Вип. 1. С. 233-241.
13. Якимчук Г. Законодавче регулювання дистанційної форми навчання дітей з особливими освітніми потребами в закладах загальної середньої освіти. *Інклюзивна освіта: ідея, стратегія, результат* : Всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція (20.10.2022 р.). Тернопіль, 2022. С. 204–207.

References:

1. Balykova, O.V., & Istomina I.O. (2015). Rozvytok inkluzyvnoi osvity za kordonom [Development of inclusive education abroad]. *European Journal of Natural History*, № 16. pp. 19–21 [in Ukrainian].
2. Boiko, S.P. (2019). Inkluzyvna osvita yak systemna innovatsiia sotsialnoi adaptatsii ditei z osoblyvymy osvitynymy potrebamy [Inclusive education as a systemic innovation of social adaptation of children with special educational needs]. Retrieved from: <http://surl.li/exuon> [in Ukrainian].
3. Bratyshko, T. (2020). Orhanizatsiia dystantsiinoho navchannia uchniv z osoblyvymy osvitynymy potrebamy v umovakh inkluzyvnoi osvity [Organization of distance learning of students with special educational needs in the conditions of inclusive education]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchyykh i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of formation of creative personality in higher and secondary schools*, № 1 (70). pp. 51–55 [in Ukrainian].
4. Zasenka, V., Kolupaieva, A., Moroz, B., & Ovsianyk, V. (2010). Vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii v umovakh spetsialnoho ta inkluzyvnoho navchannia ditei zi slukhomovlennievymy porushenniamy [Use of information technologies in the conditions of special and inclusive education of children with hearing disabilities]. Retrieved from: <https://core.ac.uk/download/pdf/162001387.pdf> [in Ukrainian].
5. Zasenka, V., & Kolupaieva, A. (2014). Dity z osoblyvymy potrebamy: priorytetni napriamy derzhavnoi polityky Ukrainy v haluzi osvity, sotsialnoho zakhystu y okhorony zdorovia [Children with special needs: priority directions of the state policy of Ukraine in the field of education, social protection and health care]. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia – A special child: education and upbringing*, № 3. pp. 20–29 [in Ukrainian].
6. Kapska, A.Y., & Piesha, I.V. (2012). *Sotsialnyi suprovod ryznykh katehorii simei ta ditei : navch. posibnyk* [Social support of different categories of families and children: educational manual]. K.: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
7. Kolupaieva, A.A., Danilavichute, E.A., & Lytovchenko, S.V. (2012). *Profesiine spivrobotnytstvo v inkluzyvnomu navchalnomu zakladi: navch.-metod. posib.* [Professional cooperation in an inclusive educational institution: educational and methodological manual]. Kyiv: Vydavnycha hrupa «A.S.K.» [in Ukrainian].

8. Naida, Yu.M., & Tkachenko, L.M. (2014). *Standarty hromadsko-aktyvnoi shkoly: sotsialna inkluziia: navchalno-metodychnyi posibnyk [Standards of a socially active school: social inclusion: educational and methodological manual]*. K.: TOV «Vydavnychi dim «Pleiady» [in Ukrainian].
9. Pymenova, N. (2021). Pidtrymka batkiv ditei z osoblyvymy osvithnyimi potrebamy v umovakh dystantsiinoho navchannia [Support for parents of children with special educational needs in distance learning conditions]. *Pedahohichni obrii – Pedagogical horizons*, № 4 [in Ukrainian]
10. Potapiuk, L.M. (2021). Orhanizatsiia inkluzyvnoi osvity u vitchyznianomu prostori [Organization of inclusive education in the domestic space]. *Visnyk universytetu imeni Alfreda Nobelia – Bulletin of Alfred Nobel University*, № 1 (21). pp. 119–124 [in Ukrainian].
11. Myronovoi, S., & Platash, L. (Eds.). (2021). *Sotsialna ta osvithnia inkluziia: istoriia, suchasnist, perspektyvy rozvytku: kolektyvna monohrafiia u 2 chastynakh [Social and educational inclusion: history, modernity, development prospects: a collective monograph in 2 parts]*. Chernivtsi: «Tekhnodruk» [in Ukrainian].
12. Strelnikova, O.O., & Yesina, N.O. (2019). Poniattia ta sutnist sotsialnoi inkluzii u sotsialnii roboti [Concept and essence of social inclusion in social work]. *Suchasne suspilstvo – Modern society*, № 1. pp. 233–241 [in Ukrainian].
13. Yakymchuk, H. (2022). Zakonodavche rehuliuвання dystantsiinoi formy navchannia ditei z osoblyvymy osvithnyimi potrebamy v zakladakh zahalnoi serednoi osvity [Legislative regulation of distance learning of children with special educational needs in institutions of general secondary education]. *Inkluzyvna osvita: ideia, stratehiia, rezultat – Inclusive education: idea, strategy, result*. Ternopil, pp. 204–207 [in Ukrainian].